

Лекція 16

Тема 4.8. Держава і право України у період десталінізації
(середина 50-х - початок 60- років ХХ ст.)

Тема 4.9. Держава і право в період сповільнення темпів розвитку і
застою. (середина 60-х – перша половина 80-х років ХХ ст.)

1. Ліквідація репресивних органів сталінського тоталітарного режиму. Реабілітація жертв сталінізму.
2. Перебудова судової системи. Посилення прокурорського нагляду законності.
3. Соціально-економічне і політичне життя в Україні в умовах зміцнення командно-адміністративної системи управління. Спроба запровадження господарської реформи 1965-1967 рр.
4. Конституція УРСР 1978 р. та її декларативний характер.

Література:

1. Історія держави і права України /За ред. А. С. Чайковського – К.: Юрінком Інтер 2006, лекція 17
2. Заруба В. М. Історія держави і права України - К.: Істина 2006, тема 10
3. Іванов В. М. Історія держави і права України. К.: МАУП, 2003, розділ 13, 14

Електронні підручники:

- 1.<http://www.rulit.me/books/istoriya-derzhavi-i-prava-ukraini-pidruchnik-download-free-404489.html>
- 2.<http://www.rulit.me/books/istoriya-derzhavi-i-prava-ukraini-pidruchnik-read-404489-348.html>
- 3.<http://westudents.com.ua/knigi/417-storya-derjavi-prava-ukrani-muzichenko-pp.html>
- 4.<http://westudents.com.ua/knigi/419-storya-derjavi-ta-prava-ukrani-trofanchuk-g.html>

1. Після смерті Й. Сталіна починається ліквідація репресивних органів сталінського тоталітарного режиму.

Восени 1953 р. було ліквідовано **Особливу нараду при МВС СРСР і трибунали військ МВС**. Наказом МВС СРСР і Генерального прокурора СРСР від 17 жовтня 1953 р. **вимагалось «усі слідчі справи, розслідувані органами МВС, направляти на розгляд у відповідні суди за підсудністю**. Згідно з цим наказом до суду передавалися справи лише тих осіб, що скоїли злочини, передбачені радянським кримінальним законодавством.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 19 жовтня 1956 р. скасовувався **особливий процесуальний порядок** провадження слідства і судового розгляду у справах про підготовку або вчинення терористичних актів.

Скасовувались постанови ЦВК СРСР відповідно з якими не дозволялися касаційні скарги у справах про шкідництво, терор та диверсії.

У 1953 р. розпочався процес реабілітації невинно засуджених у ході масових репресій.

Відповідно до Указу Президії СРСР від 1 вересня 1953 р. Прокуратура СРСР розглядала скарги та заяви засуджених колегією ОДПУ, «трійками» НКВС–УНКВС та Особливою нарадою **про відміну рішень**, скорочення строку покарання, дострокове звільнення та скасування судимості з попередніми висновками у цих справах МВС СРСР.

Верховний Суд СРСР на підставі протесту Генерального прокурора переглядав рішення цих позасудових органів. У 1954 р. була створена комісія Президії ЦК КПРС та майже 100 комісій у районах, які мали право реабілітації й помилування.

У 1956-1959 рр. було повністю реабілітовано **250 тис. осіб**, переважно помертв.

Проте реабілітація не була гласною і всеохоплюючою. Вона не поширювалася на діячів Центральної Ради, Директорії, осіб, засуджених за політичні злочини у 20-х – першій половині 30-х років, учасників національно-визвольного руху. Поряд з **реабілітацією жертв сталінського режиму відбувалися переслідування інакодумців і нові політичні репресії**. За даними КДБ протягом 1954-1959 рр. в Україні «було ліквідовано 183 націоналістичних і антирадянських угруповання, за антирадянську діяльність притягнуто до судової відповідальності 1879 осіб».

2. Згідно з Положенням про Верховний Суд СРСР від 12 лютого 1957 р. вищому органу радянської судової системи надавалося право законодавчої ініціативи.

Важливою складовою його роботи стала **аналітично-роз'яснювальна діяльність** (аналіз та узагальнення судової практики, надання роз'яснень судам з питань застосування законодавства при розгляді судових справ).

Нові засади реформування судової системи визначили прийняті наприкінці **1958 р. Основи законодавства про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік**, а також **Закон про судоустрій УРСР від 30 червня 1960 р.**

Зміни торкалися передусім організації та діяльності **низової ланки судової системи**. Замість дільничної системи народних судів встановлювалися єдині народні суди району чи міста, які тепер обиралися не на три, а на п'ять років. Народні засідателі **обиралися на два роки зборами трудових колективів**.

Народні суди мали звітувати про свою діяльність перед відповідними Радами, а народні судді – перед виборцями.

Відновили свою діяльність **товариські суди**, що виникли у 20-х роках для боротьби з порушниками дисципліни праці.

Згідно з **Положенням про товариські суди Української РСР від 15 серпня 1961 р.** їх підсудності підлягали справи про антигромадські вчинки й злочини, за скоєння яких не передбачалося кримінальне покарання.

Завдання, права й обов'язки, форми та методи діяльності прокуратури визначало прийняте **24 травня 1955 р. Положення про прокурорський нагляд в СРСР**. Серед завдань прокуратури важливою була охорона політичних, трудових, житлових та інших особистих і майнових прав громадян. Вищий нагляд за дотриманням законності покладался на **Генерального прокурора СРСР**. Органи прокуратури на місцях підпорядковувалися Генеральному прокуророві і мали здійснювати нагляд за дотриманням законності незалежно від впливу місцевих органів влади.

У повоєнний період відбулася реорганізація органів держбезпеки та внутрішніх справ.

У 1953 р. після смерті Й. Сталіна, Л. Берія, прагнучи захопити владу, ініціював об'єднання окремих міністрів держбезпеки (МДБ) і внутрішніх справ (МВС) в одне міністерство (МВС СРСР) і очолив його. Поте після арешту Л. Берії органи держбезпеки знову виокремлюються. Для керівництва органами державної безпеки в при Раді Міністрів утворюється **комітет державної безпеки (КДБ)**.

Указом Президії Верховної ради СРСР від 30 грудня 1956 р. розпочалася певна децентралізація органів внутрішніх справ. Обласні управління МВС підпорядковувались обласним Радам депутатів трудящих, а управління, відділи (відділення) міліції в містах і районах перетворювалися в управління, відділи (відділення) міліції виконкомів місцевих Рад депутатів трудящих.

У 1960 р. у зв'язку з ліквідацією МВС СРСР керівництво органами внутрішніх справ повністю передавалось МВС союзних республік. 5 вересня 1962 р. органи внутрішніх справ були перейменовані в **органи охорони громадського порядку**. У 1962 р. прийнято **Положення про міліцію, тексту присяги особового складу міліції, встановлення щорічного святкування Дня радянської міліції**.

Залученню громадськості до охорони громадського порядку сприяла поява в 1958 р. на Донбасі, а потім і по всій Україні **народних дружин**.

2 березня 1959 р. прийнято Постанову Ради Міністрів УРСР «Про участь трудящих в охороні громадського порядку в країні». На 1 січня 1965 р. в Україні налічувалося понад 32 тис. народних дружин, у складі яких нараховувалося близько 1 млн. 700 тис. дружинників.

3. Після того як жовтневий 1964 р. Пленум ЦК КПРС звільнив М. Хрущова з посади голови Ради Міністрів СРСР та першого секретаря ЦК КПРС, процес демократизації суспільства змінився на **«брежнєвський консерватизм»**.

Двадцятиліття перебування при владі **Л. І. Брежнєва** характеризувалося системним загостренням кризи радянської адміністративно-командної системи.

*Наприкінці 1965 р. під керівництвом О. Косигіна почалась економічна реформа. Реформа спрямовувалася на поліпшення планування й посилення економічних стимулів у діяльності підприємств. Було скасовано **раднаргоспи**, натомість створено понад 40 загальносоюзних міністерств і відомств. На перших порах реформа дала позитивні результати. В управлінні виробництвом відновився **галузевий принцип**. Посилювалися стимулюючі механізми та госпрозрахунковий принцип, розширювалася самостійність підприємств. Але спроба застосувати економічні методи управління наштовхнулася на традиційні командно-адміністративні.*

Негативні процеси відбувалися і в **сільському господарстві**. Здійснення деяких державних заходів сприяло розв'язанню лише окремих проблем: *було підвищено закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію, водночас знижувалися ціни на сільгосптехніку; збільшились капіталовкладення в аграрний сектор; у колгоспах оплату за трудоднями було замінено місячною заробітною платою*. І все ж нова політика щодо села виявилася неефективною. **У 70-ті роки сільське господарство серйозно відставало за рівнем технічного оснащення**. Залишалися невирішеними питання соціального розвитку села, його газифікації, теплофікації, водопостачання тощо.

На початку 80-х років сільське господарство опинилося в критичному стані. Це потребувало вжиття невідкладних заходів. У **травні 1982 р.** пленум ЦК КПРС схвалив спеціальну **продовольчу програму**, розраховану на період до 1990 р. Проте й ця програма перетворень не могла зупинити наростаючої кризи в сільському господарстві, насамперед тому, що не вирішувала головної проблеми – **відчуження селянина від землі**.

Хоча завдання восьмої п'ятирічки було виконано з кращими, ніж у попередні роки показниками, загалом реформа особливо не поліпшила матеріального добробуту трудівників.

Та навіть за цих умов промисловість України певною мірою нарощувала свій економічний потенціал. У 1985 р. порівняно з 1970 р. було значно більше виплавлено металу, вироблено електроенергії, виготовлено побутових товарів. Але технічний і технологічний рівень, якість виробленої продукції, як і раніше, залишалися низькими. **Отже, в економіці України в ці роки залишалися застарілі інфраструктури, переважали паливні й сировинні галузі.**

Поряд з цим в Україні розроблялися соціальні заходи щодо підвищення рівня життя трудящих. Протягом 1965-1985 рр. середньомісячна заробітна плата робітників і службовців республіки збільшилась майже вдвічі, мінімальна – до 70 крб., підвищилась

оплата праці й колгоспників. Підвищенню рівня життя людей сприяли також виплати із суспільних фондів споживання.

Однак за 1966-1985 рр. темпи зростання виробництва та поліпшення добробуту людей різко знизилися. За цей період на **22,5%** знизилися темпи зростання національного доходу, у тому числі на 19% - за фондами споживання.

Л. Брежнєв, обійнявши посаду Генерального секретаря ЦК КПРС, поступово перестав глибоко вникати у стан справ у державі й сприяв реанімації сталінізму у зміненому, пом'якшеному вигляді, а також створенню культу своєї особи. В Україні вихваляння Л. Брежнєва почалося з П. Шелеста, а продовжилося В. Щербицьким, який змінив П. Шелеста в 1972 р. на посаді Першого секретаря ЦК КП України. Саме на період перебування при владі В. Щербицького, який у вересні 1989 р. у зв'язку з виходом на пенсію залишив цю посаду, припадає посилення боротьби з українським націоналізмом, який нібито розцвів у роки правління П. Шелеста. У квітні 1973 р. розгромній, але слабо аргументованій критиці було підписано працю П. Шелеста «Україно наша Радянська», видану в 1970 р. Автора звинуватили в тому, що він «ідеалізує українське козацтво і Запорозьку Січ», ігнорує роль Росії в нашій історії. Та ін.

Посилювався ідеологічний наступ на весь народ. У національних відносинах пропагувалося злиття націй. Здійснювалась політика русифікації.

4. У жовтні 1977 р., після всенародного обговорення, схваленого партією проекту, Верховна Рада СРСР прийняла нову союзну Конституцію. На її основі **20 квітня 1978 р.**, після обговорення жителями республіки, позачергова сьома сесія Верховної Ради УРСР дев'ятого скликання ухвалила **четверту радянську Конституцію**. Вона була повною копією загальносоюзної і складалася з **преамбули, 19 глав та 10 розділів**.

Більшість статей Конституції 1978 р. мала декларативний характер, вони не були закріплені відповідними законами. Наприклад, гарантовані права і свободи. Республіка проголошувалася суверенною, а основною ознакою цього суверенітету називалося право зносин з іншими державами. Гарантією суверенітету нібито була норма на право вільного виходу з СРСР, хоча закону і механізму виходу не існувало. **Стаття 6** встановлювала політичну монополію у державі єдиної комуністичної партії. Отож створення інших партій було неконституційним і вело за собою притягнення до кримінальної відповідальності.

Конституція 1978 р. змінила назву рад депутатів трудящих на **ради народних депутатів**, затвердила державну символіку, яка зазнала змін у кінці 40-х рр.. та адміністративний устрій у складі 25 областей, після адміністративних реформ 50-60-х рр.. Діяла вона зі змінами та доповненнями до 1996 р.